

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1030

Oku Düşün Serisi: 18

İmâmü'l-Haremeyn
Cüveynî

Dr. M. Macit SEVGİLİ

ISBN: 978-625-8023-19-0

1. Baskı, Aralık 2021, Ankara, 2.000 Adet

© Bütün Yayın Hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 05.08.2021 tarih
ve 157 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

Bu eserin ilmi / edebî redaksiyonu İLKSAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.

Yayıncı Sertifika No: 48058

BASKI: **TDV**
YAYIN MATBAACILIK TİC. İŞLETMESİ
BASİMEVİ | PRINTING HOUSE

Ostim OSB Mah. 1256 Cad. No: 11
Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

**İMÂMÜ'L-HAREMEYN
CÜVEYNÎ**

Dr. M. Macit SEVGİLİ

OKU-DÜŞÜN SERİSİ

Medeniyetin inşasında ve ihyasında kitabın yeri tartışılmazdır. “Oku” emriyle başlayan vahyin rehberliğinde kâinatı okumaya, anlamaya ve anlamlandırmaya gayret eden İslâm medeniyeti de tam anlamıyla bir kitap medeniyetidir. Türk-İslâm kültürünün okumaya ve yazmaya, ilme ve âlime verdiği değer, geçmişten bugüne en büyük mirasımızdır.

Türkiye Diyanet Vakfı, vakıf geleneğini bütün haşmetiyle yaşatan ve hayrı arayanların dileklerine tercüman olan bir kuruluş olmasının yanı sıra, kurulduğu ilk günden itibaren daima bilginin gelişimine ve yayılımına hizmet etmiştir. TDV Yayınları, ilmin bireysel olduğu kadar toplumsal anlamda da inanç ve ahlâk dünyamızda taşıdığı hayati önemin idrakindedir.

Oku-Düşün Serisi, TDV Yayınları'nın çeyrek asrı geçen bir süredir milletimizle buluşturduğu, hacmi küçük ama manası büyük kitaplardan oluşmaktadır. Dinler ve mezhepler tarihinden, gönül dünyamızı aydınlatanlara, Türk-İslâm düşünürlerinden sosyal sorunlarımıza dair çözümlere kadar birçok farklı alanda kaleme alınan eserler, bugün yeniden gözden geçirilmekte ve zenginleştirilerek okuyucumuzun istifadesine sunulmaktadır. Amacımız bilgiyi tazelemek, seriyi yeni kitaplarla devam ettirmektir.

Gayret bizden, takdir okuyucudan, tevfik Yüce Allah'tandır.

Türkiye Diyanet Vakfı

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	XI
ÖN SÖZ.....	XIII

BİRİNCİ BÖLÜM

CÜVEYNÎ'NİN HAYATI 1

A. ADI VE DOĞUMUYLA İLGİLİ BİLGİLER.....	3
B. EĞİTİM HAYATI	9
1. Tahsil Dönemi	9
2. Tedris Dönemi	12
a) Nîşâbur'dan Ayrılık Yılları: "Nîşâbur/Kündürî Fitnesi-Eş'arî Mihnesi"	12
b) Nîşâbur Nizâmiye Medresesi Başmüdürrisliği	19
C. SİYASAL VE MEZHEPSEL TECRÜBELERİ.....	22
D. ŞAHSİYETİ	23
E. AİLESİ	31
1. Dedesi	32
2. Babası	32
3. Amcası.....	37
4. Oğlu	38
5. Damadı	38
F. VEFATI.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

CÜVEYNÎ'NİN İLMÎ KİŞİLİĞİ 43

A. HOCALARI	45
B. TALEBELERİ	49
C. ESERLERİ	64
1. Fıkıh İlimlerine Dair Eserleri	65
a) Fıkıh Usulüne Dair Eserleri	65

el-Burhân fî Usûli'l-Fıkh	65
Kitâbü'l-Müctehidîn/Kitâbü'l-İctihâd ve'l-Fetvâ	76
Kitâbü'l-İctihâd	77
el-Varakât fî Usûli'l-Fıkh	77
et-Telhîs	80
el-İrşâd fî Usûli'l-Fıkh.	81
et-Tuhfe	81
b) Fürû Fıkha Dair Eserleri.	81
Nihâyetü'l-Matlab fî Dirâyeti'l-Mezheb	81
Muhtasarü'n-Nihâye/Telhîsu Nihâyeti'l-Matlab	86
es-Silsile fî Ma'rifeti'l-Kavleyn ve'l-Vecheyn 'alâ Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî	86
Risâle fi'l-Fıkh	86
Gıyâsî/Gıyâsü'l-Ümem fî İltiyâsi'z-Zulem.	87
İki Münazara	94
c) Hilâf İlmine Dair Eserleri.	96
ed-Dürretü'l-Mudıyye fîmâ vaka'a min Hilâf beyne's- Şâfi'iyye ve'l-Hanefiyye	96
Gunyetü'l-Müsterşidîn fi'l-Hilâf	96
el-Esâlîb fi'l-Hilâfiyyât.	97
Mugîsü'l-Halk fî İhtiyâri'l-Ehak /Mugîsü'l-Halk fî Tercîhi'l-Kavli'l-Hak.	97
d) Cedel İlmine Dair Eserleri.	100
el-Kâfiye fi'l-Cedel	100
2. Kelâma Dair Eserleri.	100
a) eş-Şâmil fî Usûli'd-Dîn.	101
b) el-İrşâd ilâ Kavâti'l-Edilleti fî Usûli'l-İ'tikâd	102
c) el-'Akîdetü'n-Nizâmiyye	104
d) Lüma'u'l-Edille fî Kavâ'idi Akâidi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâ'a	107
e) Mesâ'ilü'l-İmâm 'Abdilhak es-Sıkkîlî ve Ecvibetuha	107

f) Kitâbu Esmâillâhi'l-Hüsnâ	107
g) Risâle fî Usûli'd-Dîn	108
h) Muhtasarü'l-İrşâd li'l-Bâkullânî	108
i) et-Telhîs fi'l-Usûl	108
j) Medârikü'l-'Ukûl	108
j) Kerâmât	109
3. Diğer İlimler	109
a) Şifâ'ü'l-Galîl fî Beyâni mâ Vaka'a fi't-Tevrât ve'l-İncîl mine't-Tebdîl	110
b) Kitâbü'l-Erba'în	111
c) Kitâbü'n-Nefs	111
d) Dîvânü Hutabihi'l-Minberiyye	111
e) Kaside	112
D. İLMÎ YETKİNLİĞİ	112
1. Fıkıhcılığı	112
a) Yöntemi	115
b) Akılcılığı, Özgünlüğü, Taklit ve Taassuptan Sakınması	121
c) Etkisi	127
2. Kelâmcılığı	129
3. Felsefi Yönü	133
4. Tasavvufi Yönü	135
5. Edebî Dilsel Yönü	136

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CÜVEYNÎ'NİN GÖRÜŞ DEĞİŞTİRDİĞİ KONULAR 141

A. AKIL	143
B. AKLİ/NAZARİ İSTİDLÂL YÖNTEMİ	145
C. TEKLÎF-İ MÂ LÂ YUTÂK	151
D. AHVÂL TEORİSİ	154
E. İMANIN ARTMASI VE EKSİLMESİ	157
F. HÂDİS KUDRET	157

G. KUR'AN'IN İCÂZİ	159
H. KELÂM İLMİYLE UĞRAŞMASI	161
I. HABERÎ SIFATLAR: TEVİL VE TEFVÎZ	165

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CÜVEYNÎ'YE YÖNELTİLEN İTHAMLAR VE

TENKİTLER **171**

A. İTHAM VE TENKİT EDEN TARAFLAR	173
1. Mağribli Mâlikî Burhân Şârihleri: Mâzerî ve Ebyârî	174
2. İbn Teymiyye ve Zehebî	179
B. İTHAMLARA VE TENKİTLERE CEVAP VEREN TARAF: TÂCEDDİN ES-SÜBKÎ	179
C. İTHAMLAR VE TENKİTLER	182
1. Bir Aşamada İslâm'dan Çıkmaya Yol Açacak Düzeyde Ölçsüz Yorum Yapmıştır	183
2. Mütezile'ye Muvafakat Etmiştir	184
3. Kıyasın İşlerlik Alanını Genişletip Nasların Hukuki Olayları Kapsama Özelliğini Minimize Etmiştir	187
4. Usûlü'd-Dîni Az Biliyordu ve Şâfiî Fıkında Üst Düzey Bir Konuma Erişmemiştir	191
5. İstirsâl Görüşünü Benimsemiştir	193
6. Feyiz Teorisine Dayalı Bir Değerlendirmenin İslâmî Düşünceye Yakın Olduğunu Savunmuştur	204
7. Hadis İlmini Bilmiyordu, Özellikle "Muâz Hadisi" Hakkında İsabetsiz Değerlendirmelerde Bulunmuştur	206
8. Kendisine Sorulan Bir Soru Karşısında Âciz Kalmıştır	221
9. Vefatından Sonra Cereyan Eden Olaylar, İslâmî Prensiplerle Aykırı Olmuştur	225
SONUÇ	229
KAYNAKÇA	239

ÖN SÖZ

Hemen her medeniyette hayatı ve eserleri ile tarihe yön vermiş öncü şahsiyetler vardır. Bu şahsiyetler hakkında araştırma yapmak, tarihin derinliklerine yelken açarak bir yolculuğa çıkmak demektir. Biz de “Bilge İmam” Cüveynî üzerine yaptığımız uzun soluklu çalışma esnasında 5/11. yüzyıla gittik ve Horasan bölgesinin Nîşâbur şehrini izledik. Cüveynî'nin ilmiye sınıfına mensup aile bireylerini tanıdık, aldığı köklü eğitime hayran olduk, Eş'arilik ile Şâfilik sınırlarını aşan özgün kişiliği ve ileri düzeydeki akılcılığı sebebiyle eleştiri oklarının hedefi hâline geldiğini müşahede ettik. “Kündürî Fitnessi-Eş'arî Mihnesi” akabinde içinde bulunduğu sürgün kervanının izini sürdük, Bağdat'ın kozmopolit yapısından engin bir tecrübeyle ayrıldığına ve Mekke'de uzun süre dinî vazifeleri icra ettiğine şahit olduk. “Nîşâbur Nizâmiye Medresesi”nin başına geçip muazzam bir tedris faaliyetine öncülük ettiğini gördük; bu esnada Gazzâlî, Kiyâ ve Havâfi gibi gözde öğrencileriyle diyaloglarına kulak misafiri olduk. Eserlerinden “ümmetin bilmece” şeklinde anılan *Burhân*'ın muğlaklığı karşısında zorlandık, *Gıyâsî*'ye hayran kaldık, “ömrümün meyvesi” dediği *Nihâye*'deki heyecanına ortak olduk, *Şâmil*, *İrşâd* ve '*Akîdetü'n-Nizâmiye*'nin orijinalliliğiyle âdeta büyüledik. İşte bu çalışma, o kârlı yolculukta edindiğimiz zenginliklerle meydana getirildi.

Bildiğimiz kadarıyla Türkçede Cüveynî'nin hayatı ve ilmî kişiliğini ele alan müstakil ve kapsamlı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma sayesinde Cüveynî'yi okuyucularla buluşturmaktan mutluluk duyduğumu belirtmeliyim. Bu vesile ile ilmî çalışmalarım esnasında ufuk açıcı katkılarda bulunan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Osman Taştan ile değerli dostum Dr. Kenan Özçelik'e, metni okuyup tashihlerde bulunan kıymetli mesai arkadaşım Arş. Gör. Hasan Demir'e şükranlarımı sunuyorum.

Bu çalışmanın, Cüveynî gibi bir medeniyet mimarının tanınmasına ve onun bize bıraktığı mirasın anlaşılmasına vesile olmasını dilerim. Gayret bizden, tevfiğ Allah'tandır.

Dr. M. Macit Sevgili

Siirt-2021